

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

פתיחה

א"ר זעירא: מגלה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים (רות רבה פרשה ב יד).

מגילת רות - כולה חסד היא. שלוש פעמים במגילה מופיעה המילה 'חסד' במפורש:

וַתֹּאמֶר נָעֲמִי לְשִׁתִּי כִלְתִּיהָ לְכֹנֶה שְׁבֵנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה יַעֲשֶׂה [עַשׂ קְרִי] ה' עִמָּכֶם חֶסֶד כְּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם עִם הַמֵּתִים וְעִמָּדִי (א', ח).

וַתֹּאמֶר נָעֲמִי לְכִלְתָּהּ בְּרוּךְ הוּא לֵה' אֲשֶׁר לֹא עָזַב חֶסְדוֹ אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַמֵּתִים (ב', כ).

וַיֹּאמֶר בְּרוּכָה אַתְּ לֵה' בְּתִי הַיְטִבְתְּ חֶסְדְּךָ הָאֲחֵרוֹן מִן הָרִאשׁוֹן (ג', י).

אולם גם מעבר להופעות המפורשות של ביטוי זה, מרובים מעשי החסד במגילה. באופן מיוחד בולטת דמותה רבת החסד של רות, מהליכתה של רות עם חמותה, ללא כל סיכוי ראלי להקמת משפחה, דרך מסירותה לנעמי, ועד לנכונותה להינשא לבועז ולהקים שם לבעלה המת.¹ בשכר חסדים אלו, מצליחה רות לשקם את משפחתה ההרוסה, ולהקים שושלת משפחתית, שמכוחה נולד דוד מלך ישראל.²

במאמר זה ברצוננו לטעון, שאותו "שכר טוב לגומלי חסדים" שעליו דיברו חז"ל, איננו מסתיים בסיפור המגילה כשלעצמו. ננסה להוכיח, כי בשני אירועים בחייו של דוד, נעזר דוד באדם אחר, שאותו משווה המקרא לרות אמו זקנתו. בדרך זו ביקש המקרא לומר, שדמותה של רות מרחפת כביכול מעל חייו של דוד, וכשדוד נקלע לצרה, עולה זיכרונה של רות לפני המקום, ובשכר חסדיה ניצל דוד מאותה צרה. כמו כן נראה, כי מוטיב החסד שזור לאורך כל מלכותו של דוד, וכי הוא עומד ביסוד הבטחת מלכות הנצח לבית דוד.

1. מן הלשון "היטבת חסדך האחרון מן הראשון לבלתי לכת אחרי הבחורים אם דל ואם עשיר" - משמע, שנישואיה של רות לבועז נתפסים בעיניו כחסד, שהרי יכולה הייתה רות להינשא לאחד הבחורים, ולא לבועז המבוגר.
2. עוד על מוטיב החסד במגילה, עיין מאמרי, "עולם חסד יבנה" - בין מגילת רות לספר איוב, מגדים יח-יט, תשנ"ג, עמ' 169-175.

חלק ראשון - איתי הגתי

"כי אל אשר תלכי אלך"

לאחר המכה שניחתה על אלימלך ובניו, ומששומעת נעמי שפקד ה' את עמו, היא מחליטה לשוב לארץ יהודה, ושתי כלותיה המסורות מלוות אותה (רות א', ו-ז). נעמי מנסה לשכנע את כלותיה להישאר במואב עם בני משפחתן, אך הכלות מסרבות. כתוצאה מכך מתפתח ביניהן דיאלוג, המורכב משלושה שלבים:

א. בשלב הראשון פונה נעמי לכלותיה:

ותאמר נעמי לשתי כלתיָה לְכֹנָה שְׁבֹנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה יַעֲשֶׂה [נַעֲשֶׂה קְרִי] ה' עִמָּכֶם חֶסֶד פְּאֶשֶׁר עֲשִׂיתֶם עִם הַמֵּתִים וְעַמְדִי.³ יִתֵּן ה' לָכֶם וּמִצָּאֵן מְנוּחָה אִשָּׁה בֵּית אִישָׁה (א', ח-ט).

כבר מדברים אלו ניתן לעמוד על אופיין החיובי של רות וערפה, שנהגו בדרכי חסד עם בעליהן בחייהם, ועם חמותן. מכל מקום, כלותיה של רות מסרבות לעזבה:

ותשק לָהֶן וַתִּשְׁאַנְהָ קוֹלָן וַתְּבַכְיֶנָּה. וַתֹּאמְרֶנָּה לָּהּ כִּי אֵתָּךְ נָשׁוּב לְעַמְּךָ (ט-י).

ב. בשלב השני משתמשת נעמי בטיעונים הגיוניים, כדי לשכנע את כלותיה:

ותאמר נעמי שְׁבֹנָה בְּנֹתִי⁴ לְמָה תִּלְכְּנָה עִמִּי (1) הַעוֹד לִי בָנִים בְּמַעֲמִי וְהָיוּ לָכֶם לְאֻנְשִׁים. שְׁבֹנָה בְּנֹתִי לִכְנָן כִּי זָקַנְתִּי מֵהֵיּוֹת לְאִישׁ כִּי אִמְרָתִי יֵשׁ לִי תִקְוָה גַם הֵיּתִי הַלַּיְלָה לְאִישׁ וְגַם לְדָתִי בָנִים. הֲלֵהֶן תִּשְׁבְּרֶנָּה עַד אֲשֶׁר יִגְדְּלוּ הַלְהֵן תַּעֲגֶנָּה לְבִלְתִּי הֵיּוֹת לְאִישׁ (2) אֵל בְּנֹתִי כִּי מֵר לִי מְאֹד מִכֶּם כִּי יִצְאָה בִּי יַד ה' (יא-יג).

3. ביטוי מעין זה מופיע גם בהמשך המגילה: כאשר שומעת נעמי על עזרתו של בועז לרות, היא אומרת - "ברוך הוא לה' אשר לא עזב חסדו את החיים ואת המתים" (ב', כ). בפסוק זה יש כפל משמעות, שכן ניתן לקרוא אותו הן כמתייחס לקב"ה הן כמתייחס לבועז (כדרכם של פסוקים רבים במקרא: עיין, למשל, שמ"א ט"ו, כז; י"ז, לח; שמ"ב י"ג, לז). וייתכן שיש בו גם רמז של נעמי כלפי רות: היות שאת עשית חסד עם המתים ועם החיים, זכית גם את לחסד שיש בו גם חסד כלפי אותם מתים.

4. השימוש בכינוי "בנות" כאן, שלא כמו בפנייה הראשונה, מעיד כנראה על התרגשותה של נעמי ממסירותן של כלותיה ומסירובן להישאר במואב. השווה שמ"א ג', ד-ו: "ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הנני. וירץ אל עלי ויאמר הנני כי קראת לי ויאמר לא קראתי שוב וילך וישכב. ויסף ה' קרא עוד שמואל ויקם שמואל וילך אל עלי ויאמר הנני כי קראת לי ויאמר לא קראתי בני שוב שכב". גם כאן נרגש עלי ממסירותו של שמואל, ובפעם השנייה הוא מכנה אותו "בני".

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

בטיעון הראשון מציינת נעמי שאין לכלותיה כל תקווה בארץ יהודה, והן עתידות להישאר בודדות אם תבואנה עמה. זאת משום שמסתבר שאין להן סיכוי רב להינשא אם תבואנה עמה,⁵ ולכן הסיכוי התאורטי היחיד היה לו נולדו לנעמי ילדים, שבגדלותם היו נושאים את הכלות, כמין סוג של ייבום,⁶ אלא שלנעמי אין סיכוי מעשי ללדת.

מן הטיעון השני משתמע, כי נעמי סוברת שהיא הכתובת למכה של יד ה',⁷ ואם ילכו רות וערפה אתה - תדבק גם בהן יד ה' לרעה.

טיעונים משמעותיים אלו אכן משיגים, באופן חלקי, את מטרתם - לגבי ערפה:

וְתִשָּׁנָה קוֹלָן וְתִבְכֶּינָה עוֹד וְתִשָּׂק עֲרָפָה לְחִמּוֹתָהּ וְרוֹת דְּבָקָה בָּהּ (יד).

אין ספק, שערפה אינה דמות שלילית, שהרי אין לדרוש ממנה לסבול בהמשך חייה מתוך מחויבות מוסרית כלפי נעמי. ברם, דמותה של ערפה נועדה ביסודה לשמש כדמות רקע לדמות המיוחדת של רות, שעל אף הכול דבקה בחמותה ומסרבת לעזוב אותה.⁸

ג. כעת מנסה נעמי שוב לשכנע את רות לעזובה:

וְתֹאמֶר הִנֵּה שָׁבָה יְבַמְתְּךָ אֶל עַמָּהּ וְאֶל אֱלֹהֶיהָ שׁוֹבֵי אַחֲרֵי יְבַמְתְּךָ (טו).

5. ייתכן שבכך הפריזה נעמי בתיאור החשש, מעבר למציאות בפועל, שהרי לאחר שרות הביעה את רצונה להינשא לבועז, הוא אומר לה, כאמור (ג', י): "היטבת חסדך האחרון מן הראשון לבלתי לכת אחרי הבחורים אם דל ואם עשיר", ומכאן שאופציות אלו היו פתוחות בפניה.

6. הביטוי "וגם ילדתי בנים... עד אשר יגדלו" רומז לאמור בפרשת יהודה ותמר (בראשית ל"ח, יא): "ויאמר יהודה לתמר כלתו שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני" (עוד על ההשוואה שבין מגילת רות לפרשת יהודה ותמר עיין י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית** ב, תל אביב תשכ"ג, עמ' 213; פ' מלצר, **דעת מקרא - רות**, ירושלים תש"ן, עמ' 14-15). רמז נוסף לפרשת הייבום מופיע בהמשך דברי נעמי (פס' טו): "ותאמר הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה שובי אחרי יבמתך". אמנם מבחינה הלכתית אין דין ייבום ב"אשת אח שלא היה בעולמו" (עיין ספרי דברים פ"ב מ"א - "כיצד אשת אחיו שלא היה בעולמו? שני אחים ומת אחד מהם ונולד להן אח..."), אך דיני ייבום בזמן המגילה לא תאמו בכול את אשר מקובל בעולם התושב"ע. עיין על כך במבוא לפירושו של פ' מלצר שם, עמ' 18-19, ובמקורות המצוינים בהערה 54 שם.

7. אולי כעונש על הירידה מארץ ישראל בזמן הרעב (עיין רות רבה פרשה ב יג).

8. על משמעותן של דמויות הרקע במגילה עיין י' זקוביץ, **מקרא לישראל - רות**, תל אביב תש"ן, עמ' 7-8. כנגד דמות הרקע של רות - ערפה, עומדת בהמשך הסיפור דמות הרקע של בועז - הגואל, שאף הוא אינו דמות שלילית ביסודה, אלא שעל רקע דמותו מתבלטת לטובה דמותו של בועז.

נעמי מדרבנת את רות לחקות את מעשי אחותה, אך גם מוסיפה, שערפה חזרה - "אל אלהיה" - כלומר, היא מדגישה בפני רות שעזיבת ארצה ולכתה אחרי נעמי כוללת לא רק מעשה חסד אנושי, אלא גם מעשה בעל משמעות דתית. אך כל הדברים הללו אינם מרתיעים את רות:

וַתֹּאמֶר רות אֶל תַּפְגְּעִי בִּי לְעִזְבֹּךְ לָשׁוּב מֵאֲחֵרֶיךָ כִּי אֶל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַי וּבְאֲשֶׁר תִּלְּנִי אֵלַי עִמָּךְ עָמִי וְאֵלֶיךָ אֵלֹהֵי. בְּאֲשֶׁר תִּמְוֹתַי אָמוֹת וְשֵׁם אֲקַבֵּר כֹּה יַעֲשֶׂה ה' לִי וְכֹה יִסִּיף כִּי הִנֵּנִי יִפְרִיד בֵּינִי וּבֵינֶךָ (טז-יז).

אל מול גילוויי מסירות אלו נעמי אינה יכולה עוד לסרב:

וַתֵּרָא כִּי מִתְאַמְצֶת הִיא לְלַכֵּת אֶתָּה וּתְחַדֵּל לְדַבֵּר אֵלַיָּהּ (יח).

"כי שם יהא עבדך"

בשעתו הקשה של דוד המלך, עת נאלץ הוא לעזוב במהירות את ירושלים בבורחו מפני אבשלום בנו, הוא מקבל סיוע ממקור בלתי צפוי:

וְכָל עֲבָדָיו עֹבְרִים עַל יָדוֹ וְכָל הַכְּרָתִי וְכָל הַפְּלִתִי וְכָל הַגִּתִּים שֵׁשׁ מֵאוֹת אִישׁ אֲשֶׁר בָּאוּ בְּרִגְלוֹ מִגַּת עֹבְרִים עַל פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל אֶתִּי הַגִּתִּי לָמָּה תִּלְךְ גַּם אֶתָּה אֲתָנּוּ שׁוֹב וְשָׁב עִם הַמֶּלֶךְ כִּי נִכְרִי אֶתָּה וְגַם גְּלָה אֶתָּה לְמִקְוֵמָךְ. תִּמּוֹל בּוֹאֶיךָ וְהַיּוֹם אֲנוּעַךְ [אֲנִיעֶיךָ קְרִי] עִמָּנוּ לְלַכֵּת וְאֲנִי הוֹלֵךְ עַל אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ שׁוֹב וְהָשָׁב אֶת אַחִידֶיךָ עִמָּךְ חֶסֶד וְאֶמֶת. וַיַּעַן אֶתִּי אֶת הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר חִי ה' וְחִי אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ כִּי אִם [כְּתִיב וְלֹא קְרִי] בְּמִקְוֵם אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁם אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ אִם לְמִנּוֹת אִם לְחַיִּים כִּי שָׁם יִהְיֶה עֲבָדֶיךָ. וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אֶתִּי לָךְ וַעֲבָר וַיַּעֲבֵר אֶתִּי הַגִּתִּי וְכָל אֲנָשָׁיו וְכָל הַטֹּף אֲשֶׁר אֶתָּה (שמ"ב ט"ו, יח-כב).

קווי דמיון רבים ישנם בין סיפור זה לבין סיפורן של נעמי ורות:

א. בשני המקרים עומד אדם במצוקה קשה, כאשר הוא מניח שמצוקתו נובעת מגזרת עליון. נעמי, בדברים שציטטנו לעיל:

כִּי יִצְאָה בִּי יַד ה' (רות א', יג).

ואילו דוד מבטא זאת בהמשך האירועים, בשעה שהוא מונע את אבישי בן צרויה מלפגוע בשמעיה בן גרא שקילל את דוד:

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צָרִיָּה כִּי [כֹּה קְרִי] יִקְלַל וְכִי [כִּי קְרִי] ה' אָמַר לוֹ קָלַל אֶת דָּוִד וְיָמִי יֹאמֶר מִדְּוַע עֲשִׂיתָהּ כֵּן. וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אֲבִישִׁי וְאֶל כָּל עֲבָדָיו הִנֵּה בְנֵי אֲשֶׁר

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

יָצָא מִמַּעַי מִבְּקֶשׁ אֶת נַפְשִׁי וְאָף כִּי עָתָה בֵּן הַיְמִינִי הִנְחוּ לוֹ וַיִּקְלַל כִּי אָמַר לוֹ ה' (שמ"ב ט"ז, י-יא).

ב. בשני הסיפורים הולך איש נכרי עם האיש הנתון במצוקה, לאור הקשרים שהיו ביניהם בעבר: רות עם נעמי, ואיתי הגתי עם דוד.

ג. האיש הנתון במצוקה מנסה לשדל את הנכרי שלא ללכת עמו, אלא לשוב, שהרי הוא איש נכרי:

לְכֹנָה שִׁבְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה... שִׁבְנָה בְּנִתִי לְמָה תִּלְכְּנָה עִמִּי (רות א', ח-יא).
לְמָה תִּלְדִּי גַם אֶתְּהָ אֶתְּנוּ שׁוֹב וְשָׁב עִם הַמֶּלֶךְ¹⁰ כִּי נִכְרִי אֶתְּהָ וְגַם גְּלָה אֶתְּהָ לְמִקְוֶה (שמ"ב ט"ו, יט).

ד. לעיל ראינו שנעמי מנסה לשכנע את רות לעזובה, על ידי הדגשת העתיד הלא ברור הצפוי לה. כך עושה גם דוד בקצרה:

וְאֲנִי הוֹלֵךְ עַל אֲשֶׁר אָנִי הוֹלֵךְ שׁוֹב וְהֵשֵׁב אֶת אַחִיד עִמָּךְ (שמ"ב ט"ו, כ).

ה. דוד מסיים את דבריו לאיתי בביטוי לא מובן:

שׁוֹב וְהֵשֵׁב אֶת אַחִיד עִמָּךְ חֶסֶד וְאֲמַת (שם).

מה משמעות ביטוי זה? רש"י פירש: "אני מחזיק בך טובת חסד ואמת שעשית עמדי", ואילו לדעת תרגום יונתן - "ואתית ית אחך עמך ועביד עמהון טיבו וקשוט" - החסד שהוא עתיד לעשות מוסב כלפי אחיו, לאחר שיחזור אתם לגת. ברם, ביטוי זה מזכיר את דברי נעמי לרות וערפה:

לְכֹנָה שִׁבְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה יַעֲשֶׂה [יַעֲשֶׂה קרי] ה' עִמָּכֶם חֶסֶד (רות א', ח).

לפי זה, ייתכן שאף בדברי דוד אחז הכתוב לשון קצרה, ושיעור הכתובים צריך להיות - 'שוב והשב את אחיך עמך, יעש ה' עמך חסד ואמת'.¹¹

ו. בשני המקרים מסרב הנכרי לעזוב את האיש הנתון במצוקה, והוא משתמש בלשון המביעה מסירות רבה, עד מוות:

וְתֹאמַר רות אל תִּפְגְּעִי בִּי לְעֲזֹבֶךָ לְשׁוֹב מֵאַחֲרֶיךָ כִּי אֵל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַי וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אֵלַי עִמָּךְ עִמִּי וְאַל תִּפְגְּעִי אֵלַי. בְּאֲשֶׁר תִּמּוֹתִי אֲמוֹת וְשֵׁם אֶקְבֹּר כֹּה יַעֲשֶׂה ה' לִי וְכֹה יִסִּיף כִּי הַמָּוֶת יִפְרִיד בֵּינִי וּבֵינְךָ (רות א', טז-יז).

9. הלשון "ואף כ" משמעותה - קל וחומר, כמו במקומות רבים נוספים (עיין, למשל, דברים ל"א, כז; שמ"א י"ד, ל; כ"א, ו; כ"ג, ג; שמ"ב ד', יא; מל"א ח', כז; מל"ב ה', יג). מלשון הדברים משתמע בבירור, שגם את מרד אבשלום מייחס דוד לקב"ה.

10. על איזה מלך מדובר? לדעת רש"י ורד"ק דוד מתכוון לאבשלום; אולם מהמשך הדברים נראה שכוונתו למלך אשר בגת, ועיין דעת מקרא על אתר, ובהערה 15 שם.

11. ובאמת כך הנוסח בתרגום השבעים ובוולגטה. ועיין מ"צ סגל, ספרי שמואל, ירושלים תשכ"ד, עמ' שכח.

וַיַּעַן אֶתִּי אֶתִּי הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר חִי ה' וְחִי אֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי אִם [כְּתִיב וְלֹא קָרִי] בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁם אֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ אִם לְמֹת אִם לְחַיִּים כִּי שָׁם יִהְיֶה עֲבָדָךְ (ש"ב ט"ו, כא).
 ז. בשני המקרים מסכים, בסופו של דבר, האיש הנתון במצוקה, לקבל את הסיוע שהוצע לו:

וַתֵּרָא כִּי מִתְאַמְצֶת הִיא לְלֶכֶת אֶתָּה וַתַּחְדֵּל לְדַבֵּר אֵלַיָּהּ (רות א', יח).
 וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אֶתִּי לָךְ וַעֲבַר וַיַּעֲבַר אֶתִּי הַגִּתִּי וְכָל אֲנָשָׁיו וְכָל הַטָּף אֲשֶׁר אֵתָּו (ש"ב ט"ו, כב).

ח. בשני הסיפורים נחלץ האיש הנתון במצוקה מצרתו, לא במעט בזכות הנכרי שהצטרף אליו: רות סייעה רבות לנעמי, ולבסוף כאשר ילדה בן אמרו השכנות לנעמי: "והיה לך למשיב נפש ולכלכל את שיבתך כי כלתך אשר אהבתך ילדתו אשר היא טובה לך משבעה בנים" (רות ד', טו), ואילו איתי היה בין שלושת המפקדים, שהנהיגו את הצבא שחילק דוד לשלושה חלקים, לפני הקרב המכריע שבו הומת אבשלום (ש"ב י"ח, ב); איתי שימש במקביל לשני המפקדים האחרים - יואב ואבישי בני צרויה, שני גדולי המפקדים בצבאו של דוד.

שכרן של גומלי חסדים

לאור ההשוואה שערכנו ניתן כעת לומר: בזכות החסד שעשתה רות עם נעמי - כאשר כרכה את גורלה בגורל חמותה, על אף הסיכון שנטלה על עצמה, ועל ידי כך התגלגלה הישועה לנעמי - זכתה וכן בנה, בשעה שאף הוא היה נתון במצוקה, יסתייע אף הוא בנכרי, שכרך את גורלו בגורלו, ואף הוא נטל חלק בישועת דוד ממצוקתו.

חלק שני - אביגיל

"כלתני היום הזה מבוא בדמים"

בנדודיו במדבר יהודה מגיע דוד עם אנשיו למעון ולכרמל, ושם מבקש הוא מנבל הכרמלי מעט סיוע כלכלי בתמורה לעזרה שהושיטו לאנשיו בימי גזיזת הצאן (ש"מ"א כ"ה). נבל הרשע מסרב בתוקף, אולם גם דוד מגיב בחומרה רבה:

כֹּה יַעֲשֶׂה אֱלֹהִים לְאַיְבֵי דָוִד וְכֹה יִסִּיף אִם אֲשֶׁאִיר מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ עַד הַבֶּקֶר מִשְׁתִּין בְּקִיר (פס' כב).

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

על תגובתו המוגזמת של דוד בעיני המקרא עמדנו במקום אחר.¹² עם כל החומרה שבמעשיו של נבל, עדיין אין בכך הצדקה להרוג אותו. בחרון אפו, עלול דוד להגיע לשפיכות דמים של ממש.

בנקודה זו מופיעה אביגיל. בתבונתה וברגישותה מצליחה אביגיל להפיס את דעתו של דוד, ואף רומזת לו שהריגת נבל עלולה לפגוע בדוד:

וְהִיא כִּי יַעֲשֶׂה ה' לְאִדָּנִי כְּכֹל אֲשֶׁר דִּבֶּר אֶת הַטּוֹבָה עֲלֶיךָ וְצִוְּךָ לְנָגִיד עַל יִשְׂרָאֵל. וְלֹא תִהְיֶה זֹאת לְךָ לְפֹקֵה וּלְמַכְשׁוֹל לֵב לְאִדָּנִי וְלִשְׁפֹּף דָּם חֲנָם וּלְהוֹשִׁיעַ אֲדָנִי לוֹ וְהִיטֵב ה' לְאִדָּנִי וְזָכַרְתָּ אֶת אֲמַתְךָ
(פס' ל-לא).

ואכן, דוד ממהר להתפייס, ואף מכיר בכך שאביגיל מנעה ממנו חטא גדול:

וַיֹּאמֶר דָּוִד לְאִבִּיגַיִל בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שְׁלַחְךָ הַיּוֹם הַזֶּה לְקִרְאָתִי. וּבְרוּךְ טַעֲמֶךָ וּבְרוּכָה אַתְּ אֲשֶׁר כָּלַתְנִי הַיּוֹם הַזֶּה מִבּוֹא בְדָמַיִם וְהָשַׁע יְדֵי לִי. וְאוֹלָם חַי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִנְעָנִי מִהֲרַע אֶתְךָ כִּי לֹלֵי מִהֲרַתְּ וּתְבֹאֲתִי [וּתְבֹאֲתִי קַרִי] לְקִרְאָתִי כִּי אִם נוֹתֵר לְנֶבֶל עַד אוֹר הַבֶּקֶר מִשְׁתִּין בְּקִיר
(פס' לב-לד).

הפרשה מסתיימת בכך שדוד, לאחר שעמד על הטובה שעשתה עמו אביגיל, נושא אותה לאישה.

”ברוכה את לה”

מן הפסוקים נראה, כי המקרא מצייר את דמויותיהם של אביגיל ודוד בקווי דמיון מרובים לדמויותיהם של רות ובוועז. נעמוד על נקודות ההשוואה שבין שני הסיפורים והדמויות:

א. בשני הסיפורים הנשים מבטאות באופן זהה דרך של כבוד כלפי האישה:

וַתִּפֹּל עַל פְּנֵיהָ וַתִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה
(רות ב', ז).
וַתִּפֹּל לְאַפֵּי דָוִד עַל פְּנֵיהָ וַתִּשְׁתַּחוּ אֶרֶץ
(שמ"א כ"ה, ג).

יצוין, כי רות ואביגיל הן הנשים היחידות במקרא שעליהן נאמר הביטוי "ותפל [...] על פניה".¹³

ב. שתי הנשים הן היחידות במקרא, הרומזות לאיש על רצונן להינשא לו. רות אומרת לבועז:

12. עיין במאמרי, "ואת עבדו חשך מרעה" - בין פרשיות יעקב לפרשת דוד ונבל הכרמלי, **מגדים** כט, תשנ"ח, עמ' 31-39.

13. אצל נשים אחרות נאמרו ביטויים אחרים: אצל האישה התקועית - "ותפל על אפיה ארצה ותשתחו" (שמ"ב ז"ד, ד); אצל בת שבע - "ותקד בת שבע אפים ארץ ותשתחו למלך" (מל"א א', לא); אצל האישה השונמית - "ותבא ותפל על רגליו ותשתחו ארצה" (מל"ב ד', לז), ואצל אסתר - "ותפל לפני רגליו ותבך" (אסתר ח', ג).

- ותאמר אנכי רות אמתך ופרשת כנפך על אמתך כי גאל אתה (רות ג', ט).¹⁴
- ואף אביגיל אומרת לדוד:
- והיה כי יעשה ה' לאדני ככל אשר דבר את הטובה עליך וצנך לנגיד על ישראל...
וזכרת את אמתך (שמ"א כ"ה, ל-לא).¹⁵
- ג. בשני המקרים מברך האיש את האישה על הטובה שעשתה לו, ובלשון זהה. בועז אומר לרות:
- ברוכה את לה' בתי (רות ג', י).
- וכך גם מברך דוד את אביגיל:
- וברוך טעמך וברוכה את (שמ"א כ"ה, לג).
- גם כאן, מדובר בלשון יחידאית שאינה מופיעה במקום אחר במקרא.
- ד. שני הסיפורים מסתיימים בנישואים בין האיש והאישה:
- ויקח בעז את רות ותהי לו לאשה (רות ד', יג)
וישלח דוד וידבר באביגיל לקחתה לו לאשה... ותהי לו לאשה (שמ"א כ"ה, לט-מב).
- ה. קשה להתעלם מהביטוי המופיע אך ורק בשני הסיפורים הללו. בועז פונה לנערו ומבקש מהם:
- ולא תכלימיה (רות ב', טו).
- ולשון זאת נזכרת בדברי דוד לנבל, ואחר כך בדברי נערי נבל לאביגיל:
- לא הקלמנום... ולא הקלמנו (שמ"א כ"ה, ז-טו).
- ו. הרקע לשני הסיפורים הוא בתקופה חגיגית מבחינה כלכלית. פרשת רות ובוועז מתרחשת בתקופת הקציר, ואילו פרשת דוד ואביגיל - בתקופת גז הצאן.¹⁶
14. ועיין רש"י שם: "כנף בגדך לכסותי בטליתך והוא לשון נישואין"; ובראב"ע: "רמז לקחת לו לאשה".
15. חז"ל ראו בדברים אלו הצעה שאינה הגונה: "אמר רב נחמן: היינו דאמרי אינשי: איתתא בהדי שותא פילכא [רש"י: עם שהאשה מדברת היא טווה, כלומר, עם שהיא מדברת עמו על בעלה - הזכירה לו את עצמה, שאם ימות ישאנה]. איכא דאמרי: שפיל ואזיל בר אוזא ועינויה מיטייפי [רש"י: צופין למרחוק]" (מגילה יד ע"ב). בירושלמי (סנהדרין כ ע"ב) הביקורת חריפה אף יותר: "מלמד שפקרה עצמה וכיון שפקרה עצמה פגמה הכתוב בכל קרייא את קרי אביגיל בר מהדין פסוקא ויאמר דוד לאביגל", כלומר, שבפסוק הבא מופיע שמה של אביגיל בצורה חסרה - "אביגל", כביטוי לחוסר הנחת של המקרא מדבריה.
16. קווי דמיון נוספים: א. בשני הסיפורים הפגישה נעשתה בסתר: בפגישת רות ובוועז נאמר - "ויאמר אל יודע כי באה האשה הגר" (רות ג', יד), ואילו אביגיל נפגשה עם דוד בשעה ש"לאישה נבל לא הגידה" (שמ"א כ"ה, יט); ב. בשתי הפגישות נאמרה לשון דומה ביחס

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

שכרן של גומלי חסדים

גם במקרה זה ניתן אפוא לסכם ולומר: בשכר מעשי החסד של רות, זכתה, ובן בנה, בשעה שהיה נתון על עברי פי פחת, ניצל מעשיית הרע על ידי אישה, שדמתה במידותיה לרות. בנישואיו של דוד עם דמות זו, באה לידי ביטוי שאיפתו להמשיך את קו החסד של אם אמו.

חלק שלישי - כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם

"אעשה חסד"

נראה, כי לא זכות אבות בלבד עמדה לדוד במקרים אלו. דרך החסד מדריכה את דוד לכל אורך ימי מלכותו. דוד הוא המלך היחיד בספרי הנביאים שמושג החסד נזכר אצלו, וזאת בהקשרים שונים:

א. מיד עם עלייתו למלכות על שבט יהודה, פונה דוד לאנשי יבש גלעד ואומר להם:

בְּרָכִים אַתֶּם לֵה' אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הַחֶסֶד הַזֶּה עִם אֲדֹנֵיכֶם עִם שְׂאוּל וְתִקְבְּרוּ אֹתוֹ. וְעַתָּה יַעַשׂ ה' עִמָּכֶם חֶסֶד וְאֱמֶת וְגַם אֲנֹכִי אֶעֱשֶׂה אִתְּכֶם הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הַדְּבָר הַזֶּה (שמ"ב ב', ה-ו).

דברים אלו מוסבים כלפי נאמנותם של אנשי יבש גלעד, שזכרו לשאול חסד נעורים, בסיועו להם מול נחש העמוני (שמ"א י"א), וסיכנו את חייהם בהבאת גופתו וגופות בניו לקבורה (שם ל"א).¹⁷ הצעד הראשון של דוד כמלך הוא לשבח את מעשה החסד הזה, בלשון הדומה מאוד ללשון שנקטה נעמי בדבריה עם רות:

יעשה [יעש קרי] ה' עִמָּכֶם חֶסֶד כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם עִם הַמָּתִים וְעַמִּי (רות א', ח).

בכך הציב דוד את מוטיב החסד כראשון במעלה במלכותו.

ב. בהמשך מלכותו, מבקש דוד לעשות חסד עם יהונתן רעו:

להגעת האישה למקום הפגישה: "ותרד הגרן" (רות ג', ו); "וירדת בסתר ההר... ותרד מעל החמור" (שמ"א כ"ה, כ-כג); ג. שתי הנשים פונות אל האיש בביטוי הצנוע - "אמתך" (רות ג', ט [2]; שמ"א כ"ה, כד [2], כה, כח, לא, מא).

17. הקשר בין בני בנימין לאנשי יבש גלעד התחיל עוד לפני ימי שאול. ביטוי מפורש ראשון לקשר זה מופיע במלחמת בנימין, לאחר פרשת פילגש בגבעה, כשמתברר שאנשי יבש גלעד היו היחידים שלא עלו למלחמה נגד בנימין, מסיבה שאינה ברורה. ייתכן, שכבר אז היה קשר מסוים בין בני בנימין לאנשי יבש גלעד. מכל מקום, לאחר שהוכו תושבי יבש גלעד, נלקחו ארבע מאות נערות בתולות ונישאו לבני בנימין, ובכך נוצר קשר משפחתי מובהק בין הצדדים.

וַיֹּאמֶר דָּוִד הֲכִי יֵשׁ עוֹד אֲשֶׁר נֹתֵר לְבֵית שְׂאוּל וְאֶעֱשֶׂה עִמּוֹ חֶסֶד בְּעֵבֹר יְהוֹנָתָן (שמ"ב ט', א).

דוד מביא אל ביתו את מפיבושת הפיסח, בנו של יהונתן, ודואג לשלמו ולטובתו. המילה "חסד" מופיעה בפרק זה שלוש פעמים (עין שם פס' ג, ז) - כמניין הפעמים שהיא מופיעה במגילת רות. **ג. הפרק הבא פותח באופן דומה:**

וַיְהִי אַחֲרָיִם כֵּן וַיָּמָת מֶלֶךְ בְּנֵי עֲמוֹן וַיִּמְלֹךְ חֲנוּן בְּנוֹ תַחְתָּיו. וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶעֱשֶׂה חֶסֶד עִם חֲנוּן בֶּן נָחַשׁ כְּאֲשֶׁר עָשָׂה אָבִיו עִמָּדִי חֶסֶד וַיִּשְׁלַח דָּוִד לְנַחֲמוֹ בֶּן־עֲבָדָיו אֶל אָבִיו וַיָּבֵאוּ עֲבָדֵי דָוִד אֶרֶץ בְּנֵי עֲמוֹן (שמ"ב י', א-ב).

פרשה זו מעוררת בעיה, שהרי בניגוד ליהונתן, שהיה דמות חיובית במיוחד, הרי שנחש העמוני נמנה עם צורריהם הגדולים של בני ישראל, בשעה שביקש לנקר את עינם הימנית של תושבי יבש גלעד (שמ"א י"א). מה ראה דוד לגמול חסד עם רשע זה? מה היה החסד שעשה נחש עם דוד?¹⁸

על אף שהנסיבות הברורות של האירוע לא מופיעות במקרא, מכל מקום ניתן להניח, שבתקופה מסוימת נוצרה שותפות אינטרסים בין דוד לבין נחש, מחמת האויב המשותף - שאול.¹⁹ דווקא משום שנחש העמוני הובס על ידי שאול, הוא נעשה בעל ברית טבעי לדוד. בשעה שרדף שאול אחרי דוד, סביר להניח, שדוד נעזר בתמיכתו של נחש העמוני, שהרי לנחש היה אינטרס ברור לתמוך במי שעומד בעימות מול שאול. בסופו של דבר, הסיפור הסתיים בכישלון:

18. רוב המפרשים הביאו את דברי חז"ל (במדבר רבה פרשה יד ג): "לפי שבשעה שברח דוד מפני שאול הולך אביו ואמו אל מלך מואב, כי היה ירא מפני שאול והיה בוטח בהם לפי שהיה מרות המואביה, הה"ד וילך דוד משם מצפה מואב ויאמר אל מלך מואב יצא נא אבי ואמי אתכם עד אשר אדע מה יעשה לי אלהים" (שמ"א כ"ב, ג) ואומר 'וינחם את פני מלך מואב וישבו עמו כל ימי היות דוד במצודה' (שם, ד)... שהרגם מלך מואב ולא נמלט מהם אלא אח אחד לדוד, שברח אצל נחש מלך בני עמון ושלח מלך מואב אחריו ולא רצה ליתנו והוא החסד שעשה נחש עם דוד". אולם העדר כל הסיפור מן המקרא מקשה לבאר את הפרשה באופן זה על דרך הפשט. מפי מורי ד"ר מרדכי סבתו שמעתי, שחז"ל רמזו כאן לכך שדוד נענש על חלקו בפרשת הריגת כוהני נוב. חוסר ערנותו של דוד הביא להכחדת כל משפחת אחימלך הכהן, **פרט לאחד** - אביתר, ודוד אכן היכה על חטאו - "ויאמר דוד לאביתר ידעתי ביום ההוא כי שם דואג האדומי כי הגד יגיד לשאול, **אנכי סבותי בכל נפש בית אביך**" (שמ"א כ"ב, כב). לפי המדרש נענש דוד מידה כנגד מידה, ואף משפחתו שלו הוכחדה, פרט לאחד.

19. י' קיל, בפירוש **(דעת מקרא, ירושלים תשמ"א)** על פסוקים אלו, מציין שיייתכן שזהו גם ההסבר מדוע ברח דוד לאכיש מלך גת, וזכה לתמיכתו. ומצאנו, שאדם הנמצא במאבק עם השלטון בארצו, פונה לארץ אויב לחפש מקלט, כמו ירבעם בן נבט שברח לשישק מלך מצרים (מל"א י"א, מ).

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

וַיֹּאמְרוּ שְׂרֵי בְנֵי עֲמֹן אֶל חֲנוּן אֲדֹנֵיהֶם הַמְכַבֵּד דָּוִד אֶת אֲבִיקָה בְּעֵינֶיךָ כִּי שָׁלַח לְךָ מִנְחָמִים הֲלוֹא בְּעֶבְרַת חֲקוֹר אֶת הָעִיר וְלָרְגְלָהּ וְלָהֶפְכָּהּ שָׁלַח דָּוִד אֶת עֲבָדָיו אֵלֶיךָ. וַיִּקַּח חֲנוּן אֶת עֲבָדֵי דָוִד וַיְגַלַּח אֶת חֲצֵי זְקָנָם וַיְכַרֵת אֶת מְדוּיָהֶם בְּחֲצֵי עַד שְׁתוּתֵיהֶם וַיִּשְׁלַחם (שם, ג-ד).

חז"ל ראו בתוצאות אלו ביטוי לביקורת על מעשהו של דוד:

'ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש', אמר לו הקב"ה: אתה תעבור על דברי, אני כתבתי 'לא תדרוש שלומם וטובתם' (דברים כ"ג, ז) ואתה עושה עמם גמילות חסד? 'אל תהי צדיק הרבה' (קהלת ז', טז) שלא יהא אדם מוותר על התורה, וזה שולח לנחם בני עמון ולעשות עמו חסד? סוף בא לידי בזיון 'ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח את חצי זקנם וכרת את מדויהם בחצי עד שתותיהם וישלחם', ובא לידי מלחמה עם ארם נהרים ומלכי צובה ומלכי מעכה ועם בני עמון ד' אומות, וכתב 'ירא יואב כי היתה אליו פני המלחמה' וגו' (שמ"ב י', ט) מי גרם לדוד כך שבקש לעשות טובה עם מי שאמר הקב"ה לא תדרוש שלומם? לכך כתיב 'צרוור את' (במדבר כ"ה, יז) וגו'. (במדבר רבה פרשה כא ה).

נראה, שכישלונו של דוד נעוץ בכך שהוא גמל חסד עם מי שלא היה ראוי לכך כלל. נחש העמוני, שהיה אויב אכזר לעם ישראל, סייע לדוד לא משום שהוא חפץ להגשים את נבואת ה' ביד שמואל, שדוד יהיה לנגיד על ישראל, אלא משום שרצה לגרום למהומה ולחוסר יציבות בישראל.

עם זאת, כשאנו מבקשים להבין מדוע נהג דוד בדרך זו, סביר להניח כי דווקא מתוך תחושת החסד הטבועה בלבו, לא יכול היה דוד להישאר חייב כלפי מי שעשה עמו חסד. במבט אובייקטיבי הייתה זו טעות; אולם זו טעות שנבעה מחוסר הצבת גבול למידת גמילות החסד.

ד. בצוואתו לשלמה בנו, מבקש דוד משלמה ללכת בדרך ה', ואחר כך הוא מורה לבנו כיצד לנהוג כלפי שלושה אנשים: כלפי יואב וכלפי שמעי בן גרא - לשלילה, מסיבות שהמקרא מצדיק, ללא ספק; אולם כלפי בני ברזילי הגלעדי - לחיוב. עם תום מלכותו, מסתיים מעגל החסד של דוד:

וּלְבָנֵי בְרִזְלֵי הַגִּלְעָדִי תַעֲשֶׂה חֶסֶד וְהָיוּ בְּאֶמְלֵי שְׁלַחְנֶךָ כִּי כֹן קָרְבוּ אֵלַי בְּבְרָחִי מִפָּנָי אֲבִשְׁלוֹם אַחִיקָה (מל"א ב', ז).

מכל האמור לעיל נראה, כי דוד ראה את ערך החסד כיסודי ביותר. ערך זה קיבל מסבתו-זקנתו, ואותו הנחיל לבניו אחריו. באוחזו את מעשיו אבותיו בידיו,²⁰ זכה דוד לקבלת שכר על דרך החסד שאותה התחילה משפחתו.

20. השווה סנהדרין כז ע"ב: "דתנו רבנן: 'לא יומתו אבות על בנים' (דברים כ"ד, טז), מה תלמוד לומר? אם ללמד שלא ימותו אבות בעון בנים ובנים בעון אבות, הרי כבר נאמר 'איש בחטאו

גמילות חסדים

מעניין לציין, כי בכל ארבע הדוגמות שהבאנו מחיי דוד, מדובר בעשיית חסד כלפי דמויות שעשו חסד לפני כן. דוד מעוניין לגמול חסד לאלו שעשו עמו חסד - יונתן, נחש וברזילי הגלעדי, ואף מוקיר את החסד שעשו אנשי יבש גלעד עם שאול, שהושיעם מיד עמון. ואכן, גם במגילת רות, רבים ממעשי החסד נעשים כגמול על חסדים קודמים, כגון מעשי החסד של רות לבועז ולהפך. עם זאת, אין בעובדה זו להמעט מערכם של מעשי חסד אלו. אדרבה, בזכירת מעשי חסד קודמים קיים פן שאינו נמצא בעשיית חסד כשלעצמה. עושה החסד בתמורה לחסדים קודמים אינו חש ואינו מקרין תחושה של עשיית חסד חנם, אלא כמי שמחויב מוסרית כלפי מקבל החסד.

מעניין, כי עשיית חסד מכונה בלשון חז"ל - "גמילות חסדים". לביטוי 'גמל' יש שתי משמעויות בלשון המקרא:

- א. פעמים שמדובר בנתינה כשלעצמה, כמו בפסוקים - "אשירה לה' כי גמל עלי" (תהילים י"ג, ו); "בי יכתרו צדיקים כי תגמל עלי" (שם קמ"ב, ח).
- ב. ברם, ברוב הגדול של המקרים מדובר בפעולה הנעשית כתגובה חיובית או שלילית, על מעשה שנעשה קודם לכן. מבין הפעמים הרבות שבהן זו משמעות המילה 'גמול', נציין לדוגמה את הפסוקים: "יגמלני ה' כצדקתי כבר ידי ישיב לי" (שם"ב כ"ב, כא); "אוי לרשע כי גמול ידיו יעשה לו" (ישעיהו ג', יא), ועוד.

מלכות דוד מדגישה אפוא את ההיבט השני בנושא גמילות החסדים - המחויבות לגמול חסד למי שעשה לאדם חסד.

"וחסדי לא יסור מעמך"

בפגישתו עם נתן מבקש דוד (שם"ב ז') לבנות בית לה'. הקב"ה אמנם מסרב לבקשה, אולם בד בבד הוא מבטיח לדוד מלכות נצח לביתו. והנה, הבטחה ייחודית זו מכונה במקרא - 'חסד'. כך בהבטחה עצמה:

כי ימלאו ימך ושכבת את אבתיך והקימתי את זרעך אחריו אשר יצא ממעיד והכינתי את ממלכתו. הוא יבנה בית לשמי וכננתי את פסא ממלכתו עד עולם. אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהערותו והכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסרתי מעם שאול אשר הסרתי מלפניו. ונאמן בידך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם (שם"ב ז', יב-טז).

יומתי' (שם)... ובנים בעון אבות לא? והכתיב 'פוקד עון אבות על בנים' (שמות ל"ד, ז)! התם כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן".

השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד

וכך, לימים, יאמר שלמה כלפי הבטחת ה' לאביו:

וַיֹּאמֶר שְׁלֹמֹה אֶתְּהָ עֲשִׂיתָ עִם עֲבָדְךָ דָּוִד אָבִי חֶסֶד גָּדוֹל כַּאֲשֶׁר הִלַּךְ לִפְנֵיךָ בְּאַמֶּת
וּבְצִדְקָה וּבְיִשְׁרָת לִבָּב עִמָּךְ וַתִּשְׁמַר לוֹ אֶת הַחֶסֶד הַגָּדוֹל הַזֶּה וַתִּתֶּן לוֹ בֵּן יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ
כִּיּוֹם הַזֶּה (מל"א ג', ו).

לימים, יביע המשורר את אכזבתו על כך שאותו חסד - הבטחת מלכות הנצח - לא
נשמר. תחילה מתאר המשורר את תקוותו:

כִּי אֲמַרְתִּי עוֹלָם²¹ חֶסֶד יִבְנֶה שְׁמַיִם תִּכְנֶן אֲמוּנָתְךָ בָּהֶם. כִּרְתִּי בְרִית לְבַחֲרֵי נְשִׁבְעֵתִי
לְדָוִד עֲבָדִי. עַד עוֹלָם אֲכִין זִרְעֶךָ וּבְנֵייתִי לְדָר וְדוֹר כִּסְאֶךָ סֶלָה (תהילים פ"ט, ג-ה).

בהמשך, מצטט המשורר את הבטחת ה' לדוד:

וַחֲסִדִּי לֹא אָפִיר מֵעַמּוֹ וְלֹא אֲשַׁקֵּר בְּאַמוּנָתִי (שם, לד).

ברם, המשורר טוען שבפועל ההבטחה לא קוימה:

וְאַתָּה זָנַחְתָּ וַתִּמָּאֵס הַתְּעַבְרָתָ עִם מְשִׁיחֶךָ. נֶאֱרָתָה בְרִית עֲבָדְךָ חֲלַלְתָּ לְאַרְץ נְזִרוֹ²²
(שם, לט-מ).

והוא מסיים בקריאה לה':

אֵיךָ חֲסִדֶיךָ הָרֵאשִׁנִּים אֲדֹנָי נְשִׁבְעֵתָ לְדָוִד בְּאַמוּנָתְךָ. זָכַר אֲדֹנָי חֲרַפְתָּ עֲבָדֶיךָ שְׂאֵתִי
בְּחִיקִי כֹל רֵבִים עִמָּי. אֲשֶׁר חָרְפוּ אוֹיְבֶיךָ ה' אֲשֶׁר חָרְפוּ עֲקֻבוֹת מְשִׁיחֶךָ (שם, נ-נב).

למדנו מכל מקום, שהבטחת מלכות הנצח של דוד מוגדרת כ'חסד' של הקב"ה כלפי
דוד. ניתן אפוא לסכם ולומר: חשיבות יסוד החסד במלכות דוד, שאותו ינק מאבותיו
ואמהותיו, היוותה גורם מרכזי בגמול שגמל לו הקב"ה על צדקתו וישרת לבבו -
כלומר, במלכות הנצח על עם ישראל.

21. "עולם" במקרא משמעו, בדרך כלל - לנצח (= לעולם). על כן, יש לבאר את משמעות הביטוי
"כי אמרתי עולם חסד יבנה" - הייתי סבור שחסדו של ה' (הבטחת מלכות הנצח לדוד)
יתקיים לעולם (ובניגוד לשימוש הרווח בביטוי "עולם חסד יבנה"). כך גם משמעות המשך
המשפט - "שמים (= לנצח; כל עוד קיימים השמים) תכן אמונתך בהם".

22. מדובר בטענה חריפה מאוד. ואכן, כותב ראב"ע בתחילת פירושו למזמור: "והיה בספרד חכם
גדול וחסיד, וזה המזמור היה עליו קשה ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לשמוע בעבור כי
זה המשורר ידבר כנגד השם הנכבד קשות". נושא זה דורש עיון כשלעצמו, ואכמ"ל.